

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ДОВІРИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС

Кузьмич О. П.

ВСТУП

Всебічне дослідження проблеми довіри як важливої складової міжособистісної взаємодії з урахуванням різних тенденції розвитку психологічних знань, взаємовідносин особистості з іншими людьми та соціальними інститутами, ціннісних орієнтирів особистості, рівнем емоційного стану особистості та інші взаємодії, а також визначення умов виникнення довіри для можливості створення гармонійних відносин зі своїм внутрішнім та зовнішнім світом в контексті впливу довіри на формування цих відносин, має вкрай важливе теоретичне та практичне значення.

Осмислення поняття довіри значною мірою ускладнюється тим, що це явище характеризується різноманітністю, мінливістю та певною різноплановістю в підходах визначення та психологічною сутністю.

Важливе значення мають фундаментальні дослідження довіри у сфері соціальної теорії, серед яких найвідомішими є праці Н. Лано¹, А. Селігмена², Ф. Фукуями³, П. Штомпки⁴.

В своїх роботах українські та зарубіжні науковці розглядали такі проблеми довіри: соціально-психологічні чинники довіри до інституцій (О. Бандурка⁵, Н. Василець⁶); довіра як чинник соціально-

¹ Lahno, B.. Three aspects of interpersonal trust. *Analyse & Kritik*, 26, 30–47. 2004. DOI: 10.1515/auk-2004-0102.

² Seligman A. Trust and Civil Society . *Trust and Civil Society* / Eds. F. Tonkiss, A. Passey, N. Fenton, L.C. Hems. London, 2000. P. 12–30.

³ Fukuyama F. *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press, 1995.

⁴ Sztompka P. *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge : Cambridge, UK : University Press, 2008. 228 p.

⁵ Бандурка А. М., Бочарова С.П., Землянская Б.В. *Психология управления*. Харьков : ООО «Фортуна-пресс», 1998. 484 с.

⁶ Василець Н.М. *Соціально-психологічні чинники довіри громадян до працівників органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. психол. наук* : 19.00.05. Київ, 2016. 523 с.

психологічної адаптації (С. Ворожбит⁷); становлення довіри до себе, сприйняття і спілкування, міжособистісних і внутрішньогрупових відносин, зокрема довірливих відносин (Н. Єрмакова⁸); довіра, як основа соціальної взаємодії (О. Кожем'якіна⁹); розвиток довіри в освітньому середовищі (О. Лашко¹⁰); довіра в контексті міжособистісних відносин (Д. Лисенко¹¹); феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі (В. Нападиста¹²).

Концептуальні положення про сутність і розвиток особистості в процесі життєдіяльності та вплив довіри на розвиток особистості, її прагнення до самоактуалізації, осмислення сутності довіри базувалося на працях українських та зарубіжних науковців (Е. Еріксон¹³, С.Д. Максименко¹⁴, П. Штомпка¹⁵).

Виникає потреба в комплексному концептуальному та функціональному вивченні та аналізі проблеми довіри, враховуючи історичний аспект розвитку, динамічність цього явища, можливість формування нових сучасних підходів до осмислення психологічних впливів на виникнення чи зміни рівня довіри особистості, пошук ресурсів для підтримання її гармонійних відносин з оточенням та сталого емоційного стану для власної саморегуляції.

⁷ Ворожбит С.А. Методично-теоретичний підхід до аналізу та розробки концептуальних задач робочої програми емпіричного дослідження почуття довіри як чинника соціально-психологічної адаптації студентів. *Проблеми сучасної психології*, 2010. Випуск 7. С.127-139.

⁸ Єрмакова Н.О. Психологічні особливості становлення довіри до себе в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2008. 22 с.

⁹ Кожем'якіна О.М. Довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії: монографія. Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 2019. 424 с.

¹⁰ Лашко О.В. Психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету: дис. ... канд.психол.наук: 19.00.07. Київ, 2021. 291 с.

¹¹ Лисенко Д.П. Довіра у предметному полі психологічних досліджень. 3б. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. С.196-208.

¹² Нападиста В. Феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, Випуск 1, 2016. 207–222

¹³ Erikson E.H. *Identity youth and Crisis*. N.Y., 1968.

¹⁴ Максименко С. Д. Теоретичні засади психології особистості: генеза нужди. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України, Київ, 2005. Вип. 26. Т. 1. С. 3–18.

¹⁵ Sztompka P. *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge : Cambridge, UK : University Press, 2008. 228 p.

Характерним та важливим для юнацького віку психічним утворенням є становлення довіри до себе та вибудовування довірливих відносин зі своїм оточенням, формування соціальних установок на основі власних особистісних утворень, встановлення міри довіри як міжособистісної, соціальної, так і міри довіри до різних владних інститутів. Отже, значущість проблеми довіри та її недостатня розробленість зумовили вивчення психологічних особливостей довіри в юнацькому віці більш детально та глибоко.

1. Науковий поступ дослідження довіри

Довіра відіграла суттєву роль в організації та функціонуванні соціуму у всі історичні епохи і у всіх народів, являючись тотальним феноменом, представленим у всіх соціальних сферах. Ще Платон в своїй науковій праці про пізнання згадував про довіру в класифікації пізнавальних здібностей, вважаючи, що схильність до вивчення природи та її явищ є предметом вродженої довіри. Конфуцій пов'язував довіру з відношенням народу з владою, виділяючи її як одне з основних джерел ефективності управління. Та подібні згадки лише визначали функції феномену довіри, але не розглядали його суть.

В країнах Стародавнього Сходу, в епоху Середньовіччя поняття «довіра» ототожнюється з поняттям «віра», що обумовлено історичною ситуацією, рівнем розвитку науки та суспільства в цілому, пануванням релігійної думки та її великим впливом на життя людей.

Пізніше, в Нові часи увага науковців акцентувалася на дослідженні. Спеціальним предметом психологічного дослідження довіра стає лише з середини ХХ століття. Однією з причин такої уваги до цієї проблеми є все більше відчутна втрата довіри в суспільстві: між різними соціальними групами, до влади, в організаціях, між людьми, а також між народами та державами. Кожна з наук, які розглядають проблему довіри, має свій ракурс погляду на проблему довіри, але, психологія довіри є основою питання довіри, в якому б відношенні вона не досліджувалась. Вважаємо, що доцільним є міждисциплінарний підхід до розгляду цього поняття, який дасть змогу значно розширити межі використання терміну та суттєво поглибити знання про нього.

Одним з напрямів дослідження, де поняттю «довіра» відводилася провідна роль, є практична психологія, в рамках якої була виділена не тільки довіра до іншого, а й довіра до себе. В різних напрямках практично орієнтованої психології ці поняття стали предметом психотерапії та психокорекції.

Представники психоаналітичного напрямку вважали, що у індивіда відсутнє таке психічне явище як довіра до себе, стверджуючи, що поведінка людини керується лише несвідомими інстинктами; на усвідомлення, а тим більше, ширий прояв яких культурні традиції накладають різні заборони.

По іншому розглядав це питання К. Юнг¹⁶, вважаючи, що в несвідомому

містяться всі знання людства, пізнаючи які індивід забезпечує існування системи «людина – світ». Несвідоме проявляє себе символічно через архетипи, довіряти яким, розуміти їх, виявляти в своєму житті вчений і закликає.

В своїх пізніх роботах А. Адлер¹⁷ відзначав, що справжньою причиною неврозів є невміння бути відвертим з іншими людьми, щиро спілкуватися з іншими, тобто недостатність довіри до інших, а вже як результат – і недостатність довіри до себе.

Одним з перших, хто розглядав проблему довіри у соціальній психології, був Е. Еріксон¹⁸. Фундаментальною основою психічного життя, на його переконання, є почуття базової довіри, яке поширюється на всі сфери життя людини та її досвід. Довіра завжди є основою соціалізації особистості.

Ф. Перлз¹⁹ найбільше значення в своїх дослідженнях приділяє поняттю зрілість, що прирівнюється в його поглядах до поняття відповідальності за себе. Якщо зрілість не настає, людина починає використовувати в своїй поведінці різні рольові позиції, які дозволяють їй маніпулювати іншими. Якраз в цьому місці й виникають проблеми довіри до себе та довіри до інших.

Аналізуючи виділені поняття, Ф. Перлз приходять до висновку, що інтеграція цих перемінних складає базис взаємозв'язку між рівнем довіри до себе та рівень довіри до оточуючих, у яких людина шукає підтримки. Згідно з поглядами Ф. Перлза, якщо людина недостатньо довіряє собі, то, скоріш за все, вона знаходить підтримку в минулому чи в фантазіях майбутнього, що вказує на наявність внутрішніх проблем; адже гармонійна особистість опирається на себе, довіряє собі.

¹⁶ Юнг К. Архетипи і колективне несвідоме. Видавництво «Астролябія», 2013. 588 с.

¹⁷ Адлер А. Индивидуальная психология как путь к познанию и самопознанию человека. Киев: Наука жить, 1997. 357 с.

¹⁸ Erikson E.H. Identity youth and Crisis. N.Y., 1968.

¹⁹ Перлз Ф. Гештальтподход и свидетель терапии. Академический Проект, 2020. 207 с.

Розвиваючи ідеї Ф. Перлза, Е. Шостром²⁰ виділив і поєднав довіру людини до себе та довіру до інших в єдину проблему, в якій ці поняття співвідносяться між собою, стверджуючи наступне: людина ніколи не довіряє собі повністю; однак і іншим вона повністю не довіряє; тому часто вступає на слизький шлях маніпуляцій, щоб «інші» завжди від неї були залежні, щоб вона могла їх контролювати і, при таких умовах, довіряти їм більше.

Основа зрілої довіри до себе, за Д. Бразерсом²¹, закладається в дитячому віці. Він ставить довіру в центр психоаналітики, стверджуючи, що досить важливим для людини є вміння довіряти іншим, і саме це вміння є гарантом того, що інші будуть довіряти й вам.

На думку К. Роджерса²², здорова особистість знаходиться в тісних довірчих відносинах з свідомими та несвідомими процесами, що проходять в її організмі; така особистість довіряє спрямованості своїх внутрішніх психічних процесів, та свідомо приймає участь в виборі власної поведінки, використовуючи шлях співпраці, а не суперництва й тим самим сприяє більш цілісній, інтегрованій та адаптованій взаємодії з навколишньою дійсністю. Вчений виокремлює довіру до себе як важливу умову конструктивної, самоактуалізованої поведінки людини; тобто довіра до себе є важливою умовою збереження цілісності особистості.

Вивченню довіри А. Селігмен²³ присвятив декілька наукових праць, в яких акцентував увагу на історичній динаміці соціальних трансформацій і саме їх вважає причиною появи феномена довіри. На основі цієї передумови вчений розкриває суть довіри як феномена, що дозволяє зменшити невизначеність і ризики, які можуть виникнути при взаємодії між людьми, які не обізнані про мотиви поведінки один одного. Витоки довіри вчений вбачає в приватній сфері міжособистісних відносин. Якраз в ній, на його думку, зародилася довіра і стала базисом для формування дружніх чи любовних стосунків.

Вчені визначають довіру як певний психічний стан готовності людини до співпраці у разі достатньо впевненого очікування відповідної дії від партнера; впевненість, що інший з доброї волі буде діяти бажаним для того, хто довіряє, чином і не буде зловживати

²⁰ Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации; [пер. с англ. В. Данченко]. Киев: PSYLIB, 2003. 82 с.

²¹ Brothers D. Private Practice – Falling backwards: An exploration of trust and self-experience. N.Y.. 1991.

²² Роджерс К. Вчитися бути вільним. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2001. Т.1. С. 252.

²³ Seligman A. Trust and Civil Society . Trust and Civil Society / Eds. F. Tonkiss, A. Passey, N. Fenton, L.C. Hems. London, 2000. P. 12–30.

довірою; готовність прийняти вразливість чи ризик, що засновані на упевнених очікуваннях відносно поведінки іншої людини (Р. Борум²⁴, Т. Вільямс²⁵).

Як показує аналіз, представники практично всіх традиційних напрямків сучасної зарубіжної психології поступово прийшли до необхідності виділити явище довіри в якості основної умови успішної самоактуалізації особистості.

Вперше питання довіри в українському науковому просторі було обговорено наприкінці 90-х років минулого століття. Причиною цього, став суспільно-психологічний феномен, що отримав назву «дефіцит довіри».

Сформувався він до середини 90-х років ХХ ст. в пострадянському суспільстві та став одним з негативних наслідків радикальних економічних та політичних перетворень того часу. Дефіцит довіри гостро відчувався у багатьох сферах суспільства та життєдіяльності людей, особливо в економіці, політиці і соціальній сфері. Тому справжнім джерелом формування наукового інтересу до проблеми довіри в той час є саме практичні потреби, завдяки яким і виник суспільний запит на знання про довіру, що дозволило не тільки описувати, а й пояснювати, прогнозувати і, по можливості впливати на рівень довіри, керувати ним.

В 1997 році в Києві пройшла українсько-канадська конференція де розглядалися питання виникнення та формування довіри громадян до інститутів влади та питання виникнення довіри, як феномену взагалі²⁶. Далі зацікавленість цим питанням знову знижується і лише в 2007 році актуалізується у зв'язку з презентацією науковій спільноті роботи Ф. Фукуями «Довіра: соціальні чесноти та шлях до процвітання»²⁷ за участю самого автора. На думку Ф. Фукуями, довіра – це виникаючі у членів суспільства очікування того, що інші його члени будуть вести себе більш-менш передбачувано, чесно та з увагою до потреб оточуючих, згідно з певними загальними нормами поведінки.

²⁴ Borum, R. The science of interpersonal trust. Mental health, law & policy faculty publications, 574. 2010. Retrieved from URI: http://scholarcommons.usf.edu/mhlp_facpub/574.

²⁵ Williams, T. The psychology of interpersonal trust. How people feel when it comes to trusting someone. McKendree University, 22, 1–17. 2014. DOI: 10.1177/1059601106294215.

²⁶ Общество без доверия / под ред. Е.Головахи, Н.Костенко, С.Макеева. Киев: Институт социологи НАН Украины, 2014. 338 с.

²⁷ Fukuyama F. Trust: The social virtues and the creation of prosperity. New York: Free Press, 1995.

В 2010 році знову постало питання включення феномену довіри в науковий дискурс, розглядається предмет довіри у різних наукових галузях – в психології, державному управлінні, політології; пропонуються відповідно темі соціальні практики, розглядається філософський погляд на цей феномен.

Узагальнюючи ідею довіри в історії філософської думки, вчені зазначають, що довіра як складне та неоднозначне явище потребує виявлення глибинних джерел нормативної поведінки, з огляду на розмаїття філософських концепцій щодо трактування підстав доброї волі, дотримання зобов'язань, зацікавленої взаємодії, моральних інтуїцій етики Ближнього та Дальнього, потреби у зовнішніх авторитетах (Бога, батька, майстра, експерта тощо) та автономії суб'єкта в дослідницькому фокусі аксіології соціальної надійності, інтегративності та спільного блага (О. Кожем'якіна²⁸, В. Нападиста²⁹).

Довіра є тією категорією, обґрунтовують науковці, яка активно використовується в соціологічних, економічних, політичних, антропологічних та інших дослідженнях, але її визначення залишається серйозною проблемою по причині неоднозначності інтерпретації цього поняття (А. Бандурка³⁰, І. Кузіна³¹, М. Чабанна³²).

Звертається увага на те, що впродовж тривалого часу категорія довіри у гуманітарних і соціальних науках тлумачилась по-різному. Так, у філософії довіру трактували як механізм людських відносин; в політології довіра розглядалась як емоційно забарвлене ставлення людей до різних політичних інститутів, як складову соціального капіталу громадянського суспільства; в соціології визначали поняття довіри як благодійну поведінку партнера, як компоненту суспільних відносин. В психології ж довіру вивчали як основу ефективної самореалізації, базову установку, умову міжособистісних стосунків, відносини між людьми (Н. Ф. Шевченко³³).

²⁸ Кожем'якіна О.М. Довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії: монографія. Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 2019. 424 с.

²⁹ Нападиста В. Феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України. *Наукові записки. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, Випуск 1, 2016. 207–222 с.

³⁰ Бандурка А. М., Бочарова С.П., Землянская Б.В. Психология управления. Харьков : ООО «Фортуна-пресс», 1998. 484 с.

³¹ Кузіна І.І. Довіра до політичних інститутів в Україні: концептуалізація феномену та фактори формування: дис. ... канд.соціол.наук: 22.00.04. Харків, 2015. 196 с.

³² Чабанна М.Д. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки демократії. 2014. С.8-14. URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3287>

³³ Шевченко Н.Ф., Цигика О.Є. Аналіз явища довіри в різних напрямках наукового знання. *Проблеми сучасної психології*. 2017. № 1(11). С. 95-100.

Довіра виникає з практики конкретних відносин між людьми в результаті розвитку моральної свідомості, а потім, як самостійне поняття, проникає в філософію, де стає об'єктом теоретичного аналізу. Вона є передачею інтимних думок та відчуттів або вчиненням дій на основі припущення про те, що поведінка об'єкта, який довіряє, не суперечить моральній нормі добра та конкретним інтересам того, кому довіряють.

Розглядаючи різні аспекти довіри, можемо говорити про те, що вони вивчалися відособлено: довіра до інших була включена в соціально-психологічний аналіз; довіра до себе виступала предметом психотерапевтичних та психокорекційних практик та процедур; довіра до світу розглядалась як базова установка особистості. Але як цілісне соціально-психологічне явище довіра не стала предметом самостійного дослідження. В зв'язку з цим виникає необхідність осмислення поняття довіри як цілісного психологічного явища, та розуміння поняття довірчих відносин. О. Лашко³⁴ під довірчими розуміє відносини, що базуються на моральному кредиті, на добровільних взаємозобов'язаннях. Вчена також зазначає, що довіра до інших є формою прояву довіри до світу і може розглядатися як внутрішньоособистісний феномен.

Психологічний зміст довіри, на думку Д. Лисенка³⁵, полягає в особливому ставленні суб'єктів до об'єктів довіри, яке виникає в результаті безпосередньої чи опосередкованої взаємодії один з одним та відображає внутрішню позицію суб'єктів, що зумовлена оцінкою сприятливих результатів цієї взаємодії. Водночас довіра є певним станом суб'єкта довіри, який визначений перебігом актуальних психічних процесів, породжених ситуацією довіри. Довіра та недовіра здійснюють неоднозначний вплив на успішність взаємодії: довіра формує позитивно стійкі відносини та забезпечує ефективну взаємодію, тоді як занадто висока довіра може мати негативні наслідки; недовіра сприяє збереженню суб'єкта і його захисту від небажаних наслідків взаємодії; недовіра може мати позитивний вплив та сприяти ефективнішому контакту.

Сама сутність довіри має глибоко психологічну природу і лежить в основі не тільки відносин між людьми, але й відображає одночасно ставлення людини і до самої себе, і до тієї частини світу, з якою вона взаємодіє в певний момент часу. Довіра людини до світу і довіра

³⁴ Лашко О.В. Психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету: дис. ... канд.психол.наук: 19.00.07. Київ, 2021. 291 с.

³⁵ Лисенко Д.П. Довіра у предметному полі психологічних досліджень. 3б. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. С. 196-208.

людини до себе існують в єдиній системі, завжди взаємопов'язані, оскільки людина одночасно звернена і в зовнішній світ, і в свій внутрішній світ.

Довіра проявляється у таких вчинках людини, які відповідають власним ціннісним пріоритетам і не вступають з ними в протиріччя. Довіра може трактуватися як ірраціональне поняття, під яким розуміють впевненість у надійності інших, відчуття відповідальності, орієнтація на появу можливих ризиків та досягнення максимально ефективного результату. Довіра формується під впливом домінуючих цінностей суспільства та певного культурного коду (Н. Кравець³⁶, Т. Стеценко³⁷).

Етнопсихологічні дослідження дозволяють окреслити проблему довіри в контексті пізнання української ментальності та національного характеру українців. Тривале підкорення України, відтік інтелекту в інші держави протягом століть сформували у населення недовірливість, замкнутість, настороженість, що спричинило звуження сфери контактів зі світом, відчуття своєї нецінності, відсутність свого права на власний, індивідуальний шлях. З іншого боку, українська емоційність, чутливість, дозволяє повністю довіряти своїм мріям, думкам, намірам. Довірчі відносини – досить мінливі і майже повністю визначаються тими культурними впливами, які превалюють у певну історичну епоху. На сучасному етапі довіра на різних рівнях зазнає суттєвого впливу трансформаційних процесів, що відбуваються у суспільствах внаслідок глобалізації, а це зумовлює розширення довірчих відносин (М. Пірен³⁸, Т. Супрунець³⁹).

Отже, спираючись на теоретичний аналіз дослідження довіри в наукових джерелах, можемо узагальнити наступне: категорія довіри активно використовується в соціологічних, економічних, політичних, антропологічних та інших дослідженнях. Доцільним є міждисциплінарний підхід до розгляду питання довіри, який дасть

³⁶ Кравець Н.М. Довіра до себе – суб'єктивний феномен особистості. *Інститут соціальної та політичної психології*, 2020. URI: <https://ispp.org.ua/2020/06/03/kravec-n-m-dovira-do-sebe-subyektivnij-fenomen-osobistosti/>

³⁷ Стеценко Т.О. Довіра як соціальний ресурс: від теоретичної концептуалізації до пошуку механізмів практичного управління. *Грані*. Т. 21. № 6. 2018. С. 44-52.

³⁸ Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник. Київ, 1998. С. 436.

³⁹ Супрунець Т.А. Аксиоматичні ядра головних соціологічних підходів стосовно довіри та довірчих відносин. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, 2013. Випуск 13. С.43-55. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/4385>.

змогу значно розширити межі використання терміну та суттєво поглибити знання про нього.

2. Види, функції та структура довіри особистості

В психології довіра як соціально-психологічний феномен вивчалася в трьох відносно самостійних вимірах:

– довіра до світу, що представляє собою базову установку, від якої залежить соціальне та психологічне благополуччя особистості; вона є стержневим елементом соціального та психологічного благополуччя індивіда та суспільства, який можна визначити як впевненість індивіда, групи, суспільства, нації в тому, що навколишній світ та його мешканці не мають наміру причинити шкоду (Е. Еріксон⁴⁰);

– довіра до людей, яка розглядається як фонові умова існування міжособистісних стосунків, таких як дитячо-батьківські, любовні, дружні, ділове партнерство, колегіальні (А. Селігмен⁴¹);

– довіра до себе, що представляє собою специфічне ставлення людини до свого внутрішнього світу, до своєї суб'єктності як цінності (Ф. Перлз⁴², К. Роджерс⁴³, Е. Шостром⁴⁴).

Перейдемо до розуміння довіри вченими і науковцями.

Довіру до себе К. Роджерс⁴⁵ трактує як довіру до свого життєвого досвіду: якщо внутрішнє відчуття або інтуїція говорять людині про цінності чого-небудь, то в це потрібно вірити. Цей тип довіри він називає «цілісним організмичним відчуттям ситуації», на яке потрібно покладатися більше, ніж на її логічне осмислення.

Е. Еріксон⁴⁶ розглядає довіру як альтернативний базисний атитюд, який має дві складові – довіру до світу та довіру до себе. В своїй концепції особистості, описуючи особливості онтогенетичного розвитку людини на різних стадія життя, вчений виділив почуття

⁴⁰ Erikson E.H. Identity youth and Crisis. N.Y., 1968.

⁴¹ Seligman A. Trust and Civil Society . Trust and Civil Society / Eds. F. Tonkiss, A. Passey, N. Fenton, L.C. Nems. London, 2000. P. 12–30.

⁴² Перлз Ф. Гештальтподход и свидетель терапии. Академический Проект, 2020. 207 с.

⁴³ Роджерс К. Вчитися бути вільним. Київ: Університетське видавництво «Пультари», 2001. Т.1. С. 252.

⁴⁴ Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации; [пер. с англ. В. Данченко]. Киев: PSYLIB, 2003. 82 с.

⁴⁵ Роджерс К. Вчитися бути вільним. Київ: Університетське видавництво «Пультари», 2001. Т.1. С. 252.

⁴⁶ Erikson E.H. Identity youth and Crisis. N.Y., 1968.

базисної довіри, під яким він розумів почуття незмінної прихильності до себе інших людей.

Б. Лано⁴⁷ наголошує, що той, хто довіряє іншому, робить себе достатньо вразливим, тому що сприймає свого партнера як суб'єкта, пов'язаного з собою спільними цілями чи цінностями. Таке ставлення дозволяє тому, хто довіряє приймати ризики, пов'язані з діями довіреної особи; така відношення сприяє тому, що той, хто довіряє, вважатиме, що дії іншого узгоджуються з певними нормативними правилами, що сприймаються як спільні.

С. Касталдо⁴⁸ виокремлює чотири найбільш поширені поняття довіри, які відображають основні підходи в концептуалізації цього поняття:

- довіра як очікування (trust as expectation);
- довіра як готовність (trust as willingness);
- довіра як впевненість або як переконання (trust as confidence/ as belief);
- довіра як соціальна установка (trust as attitude).

Різні основи мають стратегічна та моралістична довіра. Так, Е. Усланер⁴⁹ дає наступні характеристики цим видам довіри: моралістична довіра показує те, як люди повинні себе вести; моралістична довіра є установкою розглядати людей, як тих, хто заслуговує на довіру і знаходиться умовно вище стратегічної довіри; стратегічна довіра або довіра, заснована на знаннях, передбачає ризик. Рішення довіряти чи не довіряти іншій людині по своїй суті є стратегічним. Стратегічна довіра дуже крихка, так як новий досвід може змінити думку про те, чи заслуговує будь-хто довіри. Стратегічна довіра може привести до співпраці тільки з людьми, котрих ви знаєте, тобто вона може вирішити проблему довіри лише серед невеликої кількості людей.

Крім того Е. Усланер виділяє генералізовану та спеціалізовану довіру. Генералізований вид довіри відноситься до віри людям, схожим на нас і людям не схожим на нас; в той час як спеціалізована довіра являється довірою лише людям, схожим на нас. Генералізована довіра відповідає сприйняттю того, що більшість людей є частиною нашого морального співтовариства.

⁴⁷ Lahno, B.. Three aspects of interpersonal trust. *Analyse & Kritik*, 26, 30–47. 2004. DOI: 10.1515/auk-2004-0102.

⁴⁸ Castaldo S. Trust variety: Conceptual nature, dimensions and typologies. Date of access: 10.01.2006. URL: <http://www.sses.se/public/events/euram>.

⁴⁹ Uslaner E.M. Trust as a moral value. *The Handbook of Social Capital* /Ed. D. Castiglione, J.W. Van Deth, G. Wolleb. Oxford University Press, 2008. P. 101–121.

Генералізована довіра ґрунтується на моралістичній довірі, але не є ідентичною їй.

Генералізована довіра значною мірою перетинається з моралістичною довірою: обидва види довіри засновані на ствердженні того, що більшості людей можна довіряти.

Вчені вважають, що якщо немає ситуаційних критеріїв для формування актуальної довіри, то проявляється конкретна довіра; якщо немає певних критеріїв для формування конкретної довіри, то проявляється рівень довіри, що відповідає рівню досвіду довіри особистості, за яким стоїть базисна довіра. Довіра завжди наповнена конкретним змістом, що є досвідом особистості, який присутній в ній як сукупність визначеного сприйняття, переживань та реакцій на абсолютно конкретні умови середовища і особливості ситуації. Довіра є радше раціональним знанням, яке формується на основі логіки та досвіду і доповнюється ірраціональною компонентою, яка виражається у формі віри; ситуація довіри характеризується невизначеністю, що пов'язана з варіативністю вибору та принциповою неможливістю для індивіда передбачити поведінку іншого (А. Міщенко⁵⁰, Т. Супрунець⁵¹).

Розглянемо функції довіри.

Ф. Фукуяма⁵² пропонує функціональність довіри розглядати в двох різних аспектах – особистісному і суспільному. На особистісному рівні довіра задовольняє базові людські потреби, і перш за все потребу індивіда в онтологічній безпеці, таким чином забезпечуючи соціальне і психологічне благополуччя при взаємодії із зовнішньою реальністю.

Говорячи про функції довіри/недовіри, вчені виділяють основними наступні функції:

- для довіри – забезпечення взаємодії, успішної комунікації між людьми, а для недовіри – самозбереження, дистанціювання та відособлення себе від іншого;
- пізнання самого себе;
- формування міжособистісного контакту в соціумі;

⁵⁰ Міщенко А. Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії : автореф. дис. канд. політ. наук / А. Міщенко. Київ, 2010. 19 с.

⁵¹ Супрунець Т.А. Аксиоматичні ядра головних соціологічних підходів стосовно довіри та довірчих відносин. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, 2013. Випуск 13. С.43-55. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/4385>.

⁵² Fukuyama F. Trust: The social virtues and the creation of prosperity. New York: Free Press, 1995.

- створення відчуття захищеності в певній групі, а також єдність членів цієї групи;
- полегшення взаємодії в цілому, а також формування мотивації на взаємодопомогу між людьми;
- зниження рівня стресу та емоційної напруги в ситуації взаємодії;
- забезпечення емоційного комфорту.

Довіра має ряд соціально-психологічних функцій: забезпечення спільної діяльності (основна), інтегруюча, комунікативна, інтерактивна, перцептивна, управлінська, передбачувальна, орієнтуюча, ефективізуюча, стабілізуюча, психологічна, особиста, узагальнююча та фонові. Крім того, довіра являється основою для прийняття рішень, основою життєвих та ділових тактик і стратегій.

Людина має одночасно дві різноспрямовані психологічні установки: особистісну і соціальну, тобто одночасно звернена і в світ, і в себе, тому довіра до себе і довіра до світу не існують ізольовано одна від одної. Ці дві установки є необхідними і рівнозначними, оскільки тоді вони будуть здійснювати головну функцію довіри – адаптаційну, адже перевага особистісної установки (довіри до себе) є показником слабкої адаптивності.

Деякі вчені зазначають, що на міжособистісному рівні довіра регулює міжособистісні відносини, зокрема виконує функцію зворотного зв'язку в процесі самопізнання особистості, виступає засобом психологічної розрядки, поглиблення взаємовідносин. Крім того, довіра активізує комунікацію і взаємодію, знижує ризик і мобілізує активність сторін взаємодії. Довіра прискорює процеси соціального обміну, сприяє інтеграції групи, спільноти і суспільства в цілому. Довіра виконує інтегруючу, комунікативну, інтерактивну а також перцептивну функції. Ще одна важлива соціально-психологічна функція довіри – редукція складності відношення до оточуючого світу. Таким чином довіра підвищує адаптивність до оточуючого середовища, економить ресурси, розширює спектр можливостей (Н. Василець⁵³, О. Лашко⁵⁴).

⁵³ Василець Н.М. Соціально-психологічні чинники довіри громадян до працівників органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2016. 523 с.

⁵⁴ Лашко О.В. Психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2021. 291 с.

Т. Стеценко⁵⁵ найголовнішою функцією довіри вважає обмін значущими думками і почуттями на основі довіри до партнера. Вчена визначає три ключові функції довіри:

- функцію психологічного розвантаження;
- функцію зворотного зв'язку в процесі самопізнання;
- функцію психологічного зближення і поглиблення взаємовідносин.

Аналіз наукових джерел дає можливість пересвідчитися у тому, що довіра виконує функцію гармонізації відносин людини одночасно зі світом і з самим собою. Ці функції, на нашу думку, найкраще відображають бажаний взаємозв'язок у побудові відносин між партнерами по взаємодії.

Перейдемо до розгляду виокремлених науковцями компонентів довіри.

У межах теорії соціального капіталу Ф. Фукуяма⁵⁶ виділяє структуру довіри, що знаходять своє втілення в якості мереж довіри – груп та спільнот, члени яких об'єднані довірчими відносинами та поділяють між собою спільні норми та цінності, які можуть простягатися від досить простих норм взаємності до складних систем вартостей.

Розвиваючи таку думку, американський соціолог Ч. Тіллі⁵⁷ підкреслює, що для успішного розвитку суспільства мережі довіри є важливими та необхідними; це реально існуючі групи людей, що мають спільні інтереси та норми поведінки, головним завданням яких є захист інтересів членів своєї групи. Характеристиками мереж довіри є:

- функціонування в межах єдиної соціальної системи, тобто суспільства; – наявність специфічних норм поведінки та цінностей;
- наявність власних критеріїв для визначення «своїх» та «чужих» у мережі;
- здатність до функціонування у латентному режимі за потреби захисту мережі довіри від несприятливих зовнішніх обставин.

⁵⁵ Стеценко Т.О. Довіра як соціальний ресурс: від теоретичної концептуалізації до пошуку механізмів практичного управління. *Грані*. Т. 21. № 6. 2018. С. 44-52.

⁵⁶ Fukuyama F. *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press, 1995.

⁵⁷ Tilly Ch. *Trust and Rule*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 216 p.

На думку С. Касталдо⁵⁸ «довіра як очікування» є найбільш розповсюдженою дефініцією, пов'язаною з психологічною традицією дослідження. Операціоналізація цього визначення включає в себе очікування виконання обіцянок, очікування певного рівня компетентності, чесності та доброї волі зі сторони партнера по взаємодії. В другій групі дефініцій довіри характеризується готовністю індивіда покластися на партнера, ставши вразливим для обману з його сторони, піти таким чином на ризик. По відношенню до третьої групи дефініцій, вчений виділив п'ять джерел впевненості, що лежать в основі довіри: включеність в певні соціальні відносини, чесність партнера, його добра воля, наміри та здатності, а також впевненість в неможливості отримання вигоди з уразливого положення партнера. В четвертій групі дефініцій С. Касталдо відобразив ідею комплексного визначення довіри – це очікування, впевненість в тому, що об'єкт має такі характеристики: чесність, благонадійність, компетентність; ці характеристики будуть відображатися в його діях, орієнтованих на позитивних для індивіда, що довіряє, майбутніх результатах в ситуації усвідомленого ризику.

О. Лашко⁵⁹ виділяє наступні структурні компоненти довіри:

- надійність, яка відображає уявлення індивіда про іншу людину, що може прийти на допомогу в складний час, надати допомогу в складний час, надати підтримку;
- єдність, що відображає уявлення про тотожність, схожість принципів, світогляду, ідей, цілей;
- знання, що відображає уявлення про повноту наявних у нас знань про суб'єкта, на якого направлена довіра чи недовіра, про можливість передбачити його дії, вчинки, поведінку в різних життєвих ситуаціях.

До основних структурних компонентів довіри, як соціально-психологічного явища, можемо віднести: суб'єкт та об'єкт довіри, відношення довіри, діяльнісний зміст довіри, функціональний орган довіри; суб'єктивні, об'єктивні, середовищні та ситуаційні чинники довіри; ситуацію довіри, соціально-психологічні механізми довіри; характеристики довіри як відношення; характеристики довіри як функціонального органу; перцептивний, інтерактивний і комунікативний зміст довіри та соціально-психічні функції довіри.

⁵⁸ Castaldo S. Trust variety: Conceptual nature, dimensions and typologies. Date of access: 10.01.2006. URL: <http://www.sses.se/public/events/euram>.

⁵⁹ Лашко О.В. Психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету: дис. ... канд.психол.наук: 19.00.07. Київ, 2021. 291 с.

С. Д. Максименко⁶⁰ зазначає, що довіра як унікальна структура існує лише в русі, тому міжособистісну довіру слід розглядати як динамічну характеристику відносин між людьми. При цьому, вчений зазначає, що міжособистісна довіра – це взаємодія між індивідами, тож правомірно виділити, спираючись на традиції вітчизняної психології, такі її компоненти, як когнітивний, конативний і афективний.

В продовження цієї думки зазначимо, що структуру довіри, як комплексного психологічного явища, українські та зарубіжні вчені представляють в трьох аспектах – поведінковому, когнітивному та афективному, пов'язуючи з такими проблемами: поведінка довіри завжди супроводжується певним ризиком того, що дії іншої людини будуть не вигідні тому, хто довіряє; хоча, той, хто довіряє, сподівається на співпрацю або підтримку. Раціональна складова довіри потребує спонукань до співпраці, а також суб'єкт довіри повинен бути достатньо поінформованим про наміри іншої людини (О. Кожем'якіна⁶¹, Б. Лано⁶², Т. Супрунець⁶³).

Проаналізувавши роботи науковців щодо компонентної структури довіри, можемо виділити три її компоненти: когнітивний, конативний та афективний.

Когнітивний компоненти довіри розкриває пізнавальні стани, у межах яких формуються такі соціокультурні феномени:

- накопичення знань, інформації, фактів, для цього стану є характерною переважно несвідома довіра;
- систематизація знань, тобто логічні судження, умовиводи, які розкривають процес свідомого осмислення довіри;
- стійка система знань щодо довіри та особливостей довірчих відносин.

Конативний компонент завжди супроводжується певним ризиком того, що дії іншої людини будуть не вигідні тому, хто довіряє; хоча, той, хто довіряє, сподівається на співпрацю або підтримку.

⁶⁰ Максименко С. Д. Теоретичні засади психології особистості: генеза нужди. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України, Київ, 2005. Вип. 26. Т. 1. С. 3–18.

⁶¹ Кожем'якіна О.М. Довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії: монографія. Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 2019. 424 с.

⁶² Lahno, V.. Three aspects of interpersonal trust. *Analyse & Kritik*, 26, 30–47. 2004. DOI: 10.1515/auk-2004-0102.

⁶³ Супрунець Т.А. Аксиоматичні ядра головних соціологічних підходів стосовно довіри та довірчих відносин. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, 2013. Випуск 13. С.43-55. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/4385>.

З урахуванням диференціації конативного компонента довіри розрізняють однобічну довіру (one-side trust) та взаємну довіру (reciprocal trust). На думку С. Роуз-Акерман⁶⁴, однобічна довіра орієнтована на конкретного індивіда та виникає в певній ситуації взаємодії. Її формування не потребує одночасної надійності обох учасників взаємодії: одна сторона повинна надати довіру, інша – продемонструвати свою надійність.

Афективний компонент включає в себе базову довіру до світу та до себе. Б. Лано⁶⁵ особливу увагу приділяє афективному компоненту довіри, що включає в себе ставлення до партнера та почуття пов'язаності з ним цілями, цінностями чи нормами.

Оціночно-емотивна складова мисленнєвої компоненти довіри чи недовіри включає в себе емоції, почуття, настрої та оцінки суб'єктів довірчих відносин стосовно один одного, а також результатів їхньої взаємодії, що дозволяє продемонструвати перехід від емоцій, які впливають на формування довіри, до почуттів та настроїв, як більш стійких та осмислених форм виразу довіри (О. Кожем'якіна⁶⁶, Б. Лано⁶⁷, Т. Супрунець⁶⁸).

Отже, в наукових джерелах виокремлено такі види довіри: довіра до світу, довіра до людей та довіра до себе; стратегічна та моралістична довіра; генералізована та спеціалізована довіра. Обґрунтовано, що довіра в житті людини виконує важливі фундаментальні функції, а саме: виступає умовою цілісної взаємодії людини та світу, виконує адаптаційну функцію до навколишнього середовища, виконує функцію зв'язку людини зі світом в єдину систему, створює ефект цілісності буття людини, установлює міру відповідності поведінки людини, прийнятого рішення, цілей, поставлених задач як світу, так і самому собі. Виділено такі компоненти довіри: когнітивний, конативний і афективний.

⁶⁴ Rose-Ackerman S. Trust, honesty, and corruption: Reflection on the statebuilding proces. Date of access: 11.01.2006. URL: <http://papers.ssrn.com/abstract=283429>.

⁶⁵ Lahno, B.. Three aspects of interpersonal trust. *Analyse & Kritik*, 26, 30–47. 2004. DOI: 10.1515/auk-2004-0102.

⁶⁶ Кожем'якіна О.М. Довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії: монографія. Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 2019. 424 с.

⁶⁷ Lahno, B.. Three aspects of interpersonal trust. *Analyse & Kritik*, 26, 30–47. 2004. DOI: 10.1515/auk-2004-0102.

⁶⁸ Супрунець Т.А. Аксиоматичні ядра головних соціологічних підходів стосовно довіри та довірчих відносин. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, 2013. Випуск 13. С.43-55. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/4385>.

3. Особливості розвитку довіри в юнацькому віці

Довіра задовольняє базові людські потреби, і перш за все, потребу індивіда в онтологічній безпеці, забезпечуючи соціальне і психологічне благополуччя при взаємодії із зовнішньою реальністю.

Довіра, з одного боку, є необхідною складовою концепції становлення особистості, що формується на певних етапах онтогенезу, а з іншого – це динамічне утворення, що змінює свої характеристики відповідно до конкретної ситуації взаємодії. Довіра формується в онтогенезі в нормі як вибіркоче психічне утворення, яке проявляється по відношенню до кожного значимого об'єкта як певна міра, як рівень довіри чи недовіри. Сензитивним періодом для розвитку базової довіри, як на це вказують ряд дослідників (Е. Еріксон⁶⁹, К. Роджерс⁷⁰) є період раннього дитинства.

С. Д. Максименко⁷¹ вважає, що когнітивна сфера на початковій стадії онтогенезу особистості у ставленні індивіда до інших є визначальною. Нові знання дають можливість дитині бачити навколишній світ таким, який відповідає її уявленню про нього; відчувати себе впевнено, надійно та комфортно, довіряти світові. Вчений аргументує, що входження дитини в світ триває синхронно з активним розвитком когнітивної сфери. Продовжуючи цю думку Н. Василюць⁷² стверджує, що на початку розвитку особистості є наявним домінування когнітивної сфери, а когнітивний компонент є домінуючим у становленні структури довіри на початку будь-якого іншого вікового періоду життя особистості.

Посилаючись на дослідження Н. Єрмакової⁷³ зазначимо, що вивчення вікових особливостей прояву структурних компонентів довіри до себе у юнацькому віці виявило наступні особливості:

– критерієм афективного компоненту довіри є самоприйняття, а саме – переживання симпатії до власної особистості, прийняття власних переваг і недоліків, яке проявляється у юнацькому віці на трьох рівнях: узгодженому високому (переживання високої симпатії

⁶⁹ Erikson E.H. Identity youth and Crisis. N.Y., 1968.

⁷⁰ Роджерс К. Вчитися бути вільним. Київ: Університетське видавництво «Пulsари», 2001. Т.1. С. 252.

⁷¹ Максименко С. Д. Теоретичні засади психології особистості: генеза нужди. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України, Київ, 2005. Вип. 26. Т. 1. С. 3–18.

⁷² Василюць Н.М. Соціально-психологічні чинники довіри громадян до працівників органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2016. 523 с.

⁷³ Єрмакова Н.О. Психологічні особливості становлення довіри до себе в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2008. 22 с.

до власної особистості, прийняття не тільки особистісних переваг, а й недоліків), неузгодженому середньому (відсутність стійкого самоприйняття: почуття симпатії одночасно співіснує з антипатією, відкидаються негативні сторони власного Я), а також дезінтегрованому низькому (при одночасному співіснуванні почуттів симпатії та антипатії до власної особистості переважає остання, не приймаються не тільки особистісні недоліки, а і переваги);

– когнітивний компонент досліджуваного явища розкривається як самоцінність та має наступні характеристики – виявляється у осіб юнацького віку на трьох рівнях: узгоджений високий (високий стійкий інтерес до власного Я, усвідомлення цінності власної особистості), неузгоджений середній (відсутність стійкого інтересу до власного Я, незбалансованість прояву усвідомлення цінності власного Я), дезінтегрований низький (повна байдужість до власного внутрішнього світу, дезінтегрованість прояву усвідомлення цінності власної особистості); неузгоджені рівні (середній та низький) є провідними для юнацького віку, тобто узгодження суперечностей самоцінності не характерні для юнацької особистості;

– поведінковий компонент довіри виявляється як спонтанність, поведінкова тенденція захищати власний образ Я, відзначається наступними характеристиками: розкривається у юнаків на трьох рівнях: високому узгодженому (самоприхильність, пов'язана з збалансованим захистом позитивних сторін власного Я, відсутністю серйозних намірів самозмін), середньому неузгодженому (самоприхильність, яка проявляється у надмірній тенденції до захисту власного Я, відсутністю намірів до самозмін), низькому дезінтегрованому (відсутність збалансованої тенденції до захисту образу Я, сильно виражені наміри до самозмін); вікова динаміка рівнів прояву поведінкового компоненту у юнацькому віці характеризується незначним збільшенням високого узгодженого рівня.

Розглянемо особливості соціально-психологічного розвитку особистості в юнацькому віці, вплив цих особливостей на формування довіри юнаків та дівчат в особистісному і міжособистісному просторі.

В юнацькому віці відбувається становлення світогляду, молода людина самовизначається в особистісній, духовній, професійній, соціальній. Одним з досягнень цього періоду є новий рівень самосвідомості, відкриття свого внутрішнього світу, формування самоідентичності, самоповаги. В юнацькому віці самосвідомість піднімається на якісно новий етап свого розвитку. Це стосується як усієї структури самосвідомості, так і окремих її компонентів,

зокрема, довіри, самооцінки та образу «Я». Довіра є одним з компонентів самосвідомості, є мотиваційною передумовою розвитку самостійності; для формування довіри до себе необхідні внутрішні, мотиваційні передумови, розвинуте почуття власної гідності та самоповаги. Ідеальне «Я» ще критично не вивірене, а уявлення про реальне «Я» невиразні й ілюзорні. В юнацькому віці людина ще погано знає саму себе, часто приймає бажане за дійсне, часто не довіряє своєму внутрішньому голосу, своїм справжнім бажанням (Н.Ф. Шевченко^{74, 75}).

Довіра в юнацькому віці виступає тим засобом, який допомагає особистості розібратися в собі, прийняти себе такою, якою вона є; краще зрозуміти інших людей для налагодження здорових, теплих стосунків; все це допомагає, в свою чергу, особистісному зростанню.

І. Кон⁷⁶ розглядав юність не як самостійний суб'єкт діяльності. Термін «юність» вчений пояснює як фазу переходу від залежного дитинства до самостійної і відповідальної дорослості. Це період завершення фізичного, статевого дозрівання, а також досягнення соціальної зрілості. Юність є завершальним етапом первинної соціалізації. Соціальне самовизначення і пошук себе нерозривно пов'язані з формуванням довіри до світу та до себе.

Юнацький вік характеризується появою відчуття своєї неповторності, індивідуальності, несхожості на інших; в негативному варіанті виникає розпливчате «Я» особистості, рольова та особистісна невизначеність. Типовою рисою юнацького віку, як підкреслює І. Кон, є так званий «рольовий марафон», для якого характерним є розширення діапазону соціальних ролей, що виконуються; але юнак чи дівчина ще не засвоюють ці ролі серйозно та стабільно, а, немовби, пробують, приміряють їх на себе. На етапі юності виникає нова соціальна ситуація розвитку, центром якої є перехід до самостійного життя, початок професійного становлення, реалізація життєвих планів. Продовжується інтенсивний розвиток самосвідомості, молоді люди самовизначаються у системі моральних цінностей, принципів, норм і правил поведінки, усвідомлюють особисту соціальну відповідальність. Нових якостей набуває

⁷⁴ Шевченко Н.Ф., Цигика О.С. Аналіз явища довіри в різних напрямках наукового знання. Проблеми сучасної психології. 2017. № 1(11). С. 95-100.

⁷⁵ Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2006. 485 с.

⁷⁶ Кон І. С. Підліткова сексуальність на рубежі ХХІ століття. Соціально-педагогічний аналіз. Дубна: Феникс +, 2001. 207 с.

юнацька дружба, а дружба з особою протилежно ї статі переходить на якісно новий рівень.

Згідно з дослідженнями І. Кона, юнацький вік, перш за все, є періодом психічного розвитку. Головним новоутворенням цього віку є відкриття свого «Я», розвиток рефлексії, усвідомлення власної індивідуальності і її властивостей, поява життєвого плану та погляду на побудову власного життя. У період юності, як зазначає І. Кон, відбувається суттєва перебудова особистості, зумовлена змінами соціальної ситуації розвитку становлення світогляду як системи знань про політичне, економічне, культурне, духовне життя суспільства, як системи поглядів на навколишній світ і місце в ньому кожної людини, формується довіра до соціальних, державних та політичних інституцій.

Юнацький вік характеризується можливістю шляхом спроб і помилок, шляхом довіри та недовіри знайти своє місце в суспільстві. Цей життєвий проміжок Е. Еріксон⁷⁷ назвав «психічним мораторієм». Гострота цієї кризи залежить як від міри вирішення криз довіри, незалежності, активності, так і від всієї духовної атмосфери суспільства. Невирішена криза призводить до стану гострої дифузії ідентичності, складає основу соціальної патології юнацького віку.

Синдром патології ідентичності, за Е. Еріксоном⁷⁸, є регресією до інфантильного рівня, виникає бажання якомога довше відсторонюватися від прийняття відповідальності за свої дії, дорослішання. Для такого стану характерними є стійка тривога, відчуття ізоляції і внутрішньої пустоти; постійне перебування в очікуванні чогось такого, що зможе змінити життя; страх перед спілкуванням з особистістю іншої статі; ворожнеча і зневага до всіх визнаних суспільних ролей – як чоловічих, так і жіночих, а значить, відсутність довіри до себе, до інших, до світу та соціальних інституцій. Тому так важливо розвивати довіру в юнацькому віці, завдяки їй гострота кризи в молодій людині може бути зменшена.

Взявши до уваги дослідження вчених, можемо зазначити, що у цей період юнаки та дівчата значною мірою живуть почуттями, гострим є питання міжстатевих відносин, значимим є питання довіри чи недовіри близькій людині. Можемо констатувати, що юнацький вік є періодом формування особистісної зрілості, довіри до себе та до інших, оскільки у цьому віці яскраво проявляються психологічна і соціальна зрілість особистості як її основи формування.

Юнацький вік визначається значними перебудовами у соціальній та особистісній сфері розвитку юнаків та дівчат: у них змінюються

⁷⁷ Erikson E.H. Identity youth and Crisis. N.Y., 1968.

⁷⁸ Erikson E.H. Identity youth and Crisis. N.Y., 1968.

цінності; збільшується увага до особистісних переживань та довіри до свого внутрішнього світу; відбувається становлення довіри до системи знань про політичне, економічне, культурне життя суспільства; зростає довіра та усвідомлення своєї індивідуальності, власного світосприймання.

Наявність в юнацькому віці дефіциту довірчого спілкування, відсутність стабільності у відносинах з найближчим оточенням, призводять до стресових ситуацій, утворення психічної напруженості і конфліктності «кожного з кожним» або «всіх з усіма». Відсутність довірливих відносин є причиною емоційної нестійкості, тривожності, фрустрованості, порушення емоційних контактів з оточуючими, що, в свою чергу, є стресогенними чинниками.

Згідно з результатами досліджень деяких науковців, стосовно довірчих відносин між дорослими та дітьми в ранньому юнацькому віці, було виявлено, що юнаки та дівчата мають нереалізовану потребу в довірчій взаємодії з дорослими, особливо з батьками. Це відбувається тому, що зміст довірчої інформації має різну значимість для юнака та для батьків, чим блокується сам факт прояви довіри до батьків зі сторони дитини. На етапі ранньої юності довірчі відносини з дорослими являються актуальною потребою, яка задовольняється далеко не завжди, так як значимі події і особливо переживання в житті юнаків та дівчат не є особливо важливими для їх близьких, особливо батьків. Саме це й стає основною причиною втрати довіри та розриву внутрішнього зв'язку між батьками та дітьми. При всьому прагненні до самостійності юнаки та дівчата мають потребу в життєвому досвіді та підтримці старших у спробах розібратися в собі, в своїх переживаннях, отримати підтримку в складних життєвих ситуаціях.

Розглядаючи питання адаптації юнаків та дівчат при вступі до навчальних закладів, С. Ворожбит⁷⁹ стверджує, що довіра стає тим механізмом, який поєднує особистість студента-новачка і нове соціальне оточення у навчальному закладі в єдину систему, забезпечуючи формування адаптивного соціально-психологічного простору взаємин між ними. Отже, детермінація взаємної соціально-психологічної адаптації усіх суб'єктів освітнього простору навчального закладу відношеннями довіри – процес інтерпсихічний, оскільки пов'язаний з актуалізацією міжсуб'єктного соціально-психологічного простору, який виконує функцію взаємного узгодження інтенцій усіх суб'єктів міжособистісних відносин.

⁷⁹ Ворожбит С.А. Методично-теоретичний підхід до аналізу та розробки концептуальних задач робочої програми емпіричного дослідження почуття довіри як чинника соціально-психологічної адаптації студентів. *Проблеми сучасної психології*, 2010. Випуск 7. С. 127-139.

На підставі отриманих експериментальних даних і з урахуванням досвіду спостереження за студентами вищих навчальних закладів стосовно прояву довіри до викладачів, О. Лашко⁸⁰ представляє думку, що на молодших курсах навчання студентам властиве прагнення до встановлення емоційного зв'язку з викладачем, більший ступінь прояву довіри, а також інерційне сприймання викладача як наставника, слідування його настановам і вимогам, що здебільшого спирається на попередній досвід освітньої взаємодії під час навчання в закладі середньої освіти. З часом відбувається критичне переосмислення ролі викладача у власній навчальній діяльності, що є причиною зменшення ступеня визнання викладача та врахування його вимог і настанов. Цей період, за аналогією до підліткового, характеризується посиленням сепарації молодой людини від старших за неї, авторитетних раніше людей.

Якщо довіра до себе в юнацькому віці знаходиться на високому рівні, це є позитивною умовою розвитку гармонійної особистісної амбівалентності, професійної й особистісної самореалізації; більшість юнаків і дівчат рефлексують, інтегрують суперечності, свідомо їх переживають, мають гармонійний і неузгоджений рівні особистісної амбівалентності, спрямовані в майбутнє та готові до самореалізації.

Необхідним чинником для того, щоб індивід в юнацькому віці визначився, до чого він ставить з більшою долею довіри – до світу чи до самого себе як носія активної позиції, протиставляючись світу та його умовам, є самопізнання, яке сприяє вибору оптимальної для кожної особистості стратегії життя.

Н. Єрмакова⁸¹ констатує сенситивність юнацького віку для конструювання узгодженості установки довіри як психічного утворення особистості, оскільки, на думку вченої, головне завдання цього етапу життя полягає в інтеграції взаємовиключних особистісних утворень в соціальні установки з позитивною спрямованістю. В залежності від ставлення до себе, до інших, світу, відбуваються кардинальні життєві вибори юнаків та дівчат такі як професійна підготовка, вибір друзів, супутника життя, що певною мірою впливає на життєві успіхи та поразки у дорослому віці. Саме тому юнацький вік є сприятливим для утворення і позитивних, і негативних установок як стійкого елемента життєвої перспективи.

⁸⁰ Лашко О.В. Психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету: дис. ... канд.психол.наук: 19.00.07. Київ, 2021. 291 с.

⁸¹ Єрмакова Н.О. Психологічні особливості становлення довіри до себе в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2008. 22 с.

О. Лашко⁸² вказує, що розвиток і становлення особистості в юнацькому віці, формування здатності регулювати діяльність, відповідальність і усвідомленість власних дій значно впливають на прояв у особистості соціальної довіри. Така молода людина більш орієнтована на власні сили та розум, менш схильна шукати схвалення оточуючих, а значить і більш незалежна від зовнішніх обставин, які можуть обмежувати її розвиток. З точки зору навчальної діяльності, особа юнацького віку, якій притаманні достатня сформованість саморегуляції та оптимальний рівень довіри, орієнтована на внутрішній локус контролю, на досягнення власних цілей (в тому числі цілей навчання), планує свої дії та їх досягнення, бере на себе відповідальність за успіхи і невдачі.

Досліджуючи рівень довіри до себе в юнаків та дівчат, деякі науковці зазначають, що в цьому віці переважає середній рівень довіри до себе, а це характеризує їх як таких, що з певною довірою ставляться до себе; до своєї суб'єктності, своїх внутрішніх бажань, потреб, поглядів, власних переживань ставляться як до цінності; орієнтуються на себе в різних галузях діяльності, у тому числі навчальній.

Прицільне дослідження ступеня прояву довіри до інших показало, що в юнацькому віці індивіду здебільшого притаманний середній рівень віри в людей і людство, середній рівень прояву міжособистісної та соціальної довіри і середній рівень психологічного благополуччя за показником позитивних відносин з іншими. Також цей віковий період є сензитивним до впливу довіри з боку викладачів навчальних закладів, наставників, тренерів. З віком зростає ступінь автономності, незалежності, самодостатності, орієнтованості на своє «Я»; потреба в емоційному зв'язку зі старшими й потреба в зовнішніх оцінках поведінки слабшає, а отже, вплив характеру стосунків з викладачем чи наставником на психологічне самопочуття значно зменшується. О. Лашко⁸³ припускає, що з часом відбувається критичне переосмислення ролі викладача чи наставника у власній навчальній діяльності, що є причиною зменшення ступеня їх визнання та врахування вимог і настанов.

Отже, юнацький вік є сензитивним періодом для розвитку базової довіри, довіри до себе, міжособистісної довіри. Довіра в юнацькому

⁸² Лашко О.В. Психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету: дис. ... канд.психол.наук: 19.00.07. Київ, 2021. 291 с.

⁸³ Лашко О.В. Психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету: дис. ... канд.психол.наук: 19.00.07. Київ, 2021. 291 с.

віці більшою мірою виражена в проблемних для цього віку сферах – навчальній сфері та відносинах з протилежною статтю.

ВИСНОВКИ

В статті представлено результати теоретичного дослідження розвитку довіри в юнацькому віці. Показано, що категорія довіри активно використовується в соціологічних, економічних, політичних, антропологічних та інших дослідженнях. Визначено, що доцільним є міждисциплінарний підхід до розгляду питання довіри, який дасть змогу значно розширити межі використання терміну та суттєво поглибити знання про нього.

Виокремлено такі види довіри: довіра до світу, довіра до людей та довіра до себе; стратегічна та моралістична довіра; генералізована та спеціалізована довіра. Обґрунтовано, що довіра в житті людини виконує важливі фундаментальні функції, а саме: виступає умовою цілісної взаємодії людини та світу, виконує адаптаційну функцію до навколишнього середовища, виконує функцію зв'язку людини зі світом в єдину систему, створює ефект цілісності буття людини, установлює міру відповідності поведінки людини, прийнятого рішення, цілей, поставлених задач як світу, так і самому собі. Виділено такі компоненти довіри: когнітивний, конативний і афективний.

Встановлено, що юнацький вік є сензитивним періодом для розвитку базової довіри, довіри до себе, міжособистісної довіри. Показано, що довіра в юнацькому віці більшою мірою виражена в проблемних для цього віку сферах – навчальній сфері та відносинах з протилежною статтю.

Виявлено, що характерним та важливим для юнацького віку психічним утворенням є становлення довіри до себе та вибудовування довірливих відносин зі своїм оточенням, формування соціальних установок на основі власних особистісних утворень, встановлення міри довіри як міжособистісної, соціальної, так і міри довіри до різних владних інститутів. Аргументована потреба в комплексному концептуальному та функціональному вивченні та аналізі проблеми розвитку довіри в юнацькому віці, враховуючи динамічність цього явища, можливість формування нових сучасних підходів до осмислення психологічних впливів на виникнення чи зміни рівня довіри особистості, пошук ресурсів для підтримання її гармонійних відносин з оточенням та сталого емоційного стану для власної саморегуляції.

Перспективними напрямками подальших досліджень проблеми довіри вважаємо експериментальне вивчення психологічних

чинників розвитку довіри в юнацькому віці та впровадження формувальної програми розвитку довіри в юнацькому віці.

АНОТАЦІЯ

У статті представлено теоретичне обґрунтування розвитку довіри в юнацькому віці. Розкрито основні підходи до дослідження сутності, структури, особливостей та функцій довіри. З'ясовано, що довіра є багатовимірним поняттям, сама її сутність має глибоко психологічну природу і лежить в основі не тільки відносин між людьми, але й відображає одночасно ставлення людини і до самої себе, і до тієї частини світу, з якою вона взаємодіє в певний момент часу. Довіра людини до світу і довіра людини до себе існують в єдиній системі і завжди взаємопов'язані.

Виокремлено такі види довіри: довіра до світу, довіра до людей та довіра до себе; стратегічна та моралістична довіра; генералізована та спеціалізована довіра. Установлено, що довіра виконує регулятивну функцію, знижуючи психологічну напругу. Представлено основні фундаментальні функції довіри, а саме: довіра виступає умовою цілісної взаємодії людини та світу, виконує адаптаційну функцію до навколишнього середовища, виконує функцію зв'язку людини зі світом в єдину систему, створює ефект цілісності буття людини, установлює міру відповідності поведінки людини, прийнятого рішення, цілей, поставлених задач як світу, так і самому собі.

Виділено такі компоненти довіри: когнітивний, конативний і афективний; представлено їх характеристики. Зазначено, що достатньо вираженим в юнацькому віці є когнітивний компонент довіри до себе, певною неузгодженістю характеризуються афективний та поведінковий компоненти.

Встановлено, що юнацький вік є сензитивним періодом для розвитку базової довіри, довіри до себе, міжособистісної довіри. Визначено, що довіра особливо важлива для успішного вирішення життєвих завдань, що стоять перед юнаками та дівчатами в цей час.

Обґрунтовано, що характерним та важливим для юнацького віку психічним утворенням є становлення довіри до себе та вибудовування довірливих відносин зі своїм оточенням, становлення світогляду, молода людина самовизначається в особистісній, духовній, професійній, соціальній сферах. Зазначено, що довіра в юнацькому віці виступає тим засобом, який допомагає особистості розібратися в своїх відчуттях, прийняти себе такою, якою вона є; краще розуміти інших людей та налагоджувати здорові, теплі стосунки. Зазначено, що цей віковий період визначається значними перебудовами у соціальній та особистісній сфері розвитку юнаків та

дівчат: у них змінюються цінності; відбувається становлення довіри до системи знань про політичне, економічне, культурне життя суспільства; зростає довіра та усвідомлення своєї індивідуальності, власного світосприймання, що, в свою чергу, допомагає особистісному зростанню. Окреслено перспективи подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lahno, B.. Three aspects of interpersonal trust. *Analyse & Kritik*, 26, 30–47. 2004. DOI: 10.1515/auk-2004-0102.
2. Seligman A. Trust and Civil Society . *Trust and Civil Society* / Eds. F. Tonkiss, A. Passey, N. Fenton, L.C. Hems. London, 2000. P. 12–30.
3. Fukuyama F. *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press, 1995.
4. Sztompka P. *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge : Cambridge, UK : University Press, 2008. 228 p.
5. Бандурка А. М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. *Психология управления*. Харьков : ООО «Фортуна-пресс», 1998. 484 с.
6. Василець Н.М. Соціально-психологічні чинники довіри громадян до працівників органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2016. 523 с.
7. Ворожбит С.А. Методично-теоретичний підхід до аналізу та розробки концептуальних задач робочої програми емпіричного дослідження почуття довіри як чинника соціально-психологічної адаптації студентів. *Проблеми сучасної психології*, 2010. Випуск 7. С. 127-139.
8. Єрмакова Н.О. Психологічні особливості становлення довіри до себе в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2008. 22 с.
9. Кожем'якіна О.М. Довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії: монографія. Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 2019. 424 с.
10. Лашко О.В. Психологічні чинники розвитку довіри до викладача у студентів технічного університету: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2021. 291 с.
11. Лисенко Д.П. Довіра у предметному полі психологічних досліджень. Зб. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. С. 196-208.
12. Нападиста В. Феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України. *Наукові записки. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, Випуск 1, 2016. 207– 222 с.
13. Erikson E.H. *Identity youth and Crisis*. N. Y., 1968.

14. Максименко С. Д. Теоретичні засади психології особистості: генеза нужди. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України, Київ, 2005. Вип. 26. Т. 1. С. 3–18.
15. Юнг К. Архетипи і колективне несвідоме. Видавництво «Астролябія», 2013. 588 с.
16. Адлер А. Индивидуальная психология как путь к познанию и самопознанию человека. Киев: Наука жить, 1997. 357 с.
17. Перлз Ф. Гештальтподход и свидетель терапии. Академический Проект, 2020. 207 с.
18. Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации; [пер. с англ. В. Данченко]. Киев: PSYLIB, 2003. 82с.
19. Brothers D. Private Practice – Falling backwards: An exploration of trust and self-experience. N.Y.. 1991.
20. Роджерс К. Вчитися бути вільним. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2001. Т. 1. С. 252.
21. Borum, R. The science of interpersonal trust. Mental health, law & policy faculty publications, 574. 2010. Retrieved from URI: http://scholarcommons.usf.edu/mhlp_facpub/574.
22. Williams, T. The psychology of interpersonal trust. How people feel when it comes to trusting someone. McKendree University, 22, 1–17. 2014. DOI: 10.1177/1059601106294215.
23. Общество без доверия / под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. 338 с.
24. Кузіна І.І. Довіра до політичних інститутів в Україні: концептуалізація феномену та фактори формування: дис. ... канд.соціол.наук: 22.00.04. Харків, 2015. 196 с.
25. Чабанна М.Д. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки демократії. 2014. С.8-14. URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3287>
26. Шевченко Н.Ф., Цигика О.Є. Аналіз явища довіри в різних напрямках наукового знання. Проблеми сучасної психології. 2017. № 1(11). С. 95-100.
27. Кравець Н.М. Довіра до себе – суб'єктивний феномен особистості. Інститут соціальної та політичної психології, 2020. URI: <https://ispp.org.ua/2020/06/03/kravec-n-m-dovira-do-sebe-subyektivnij-fenomen-osobistosti/>
28. Стеценко Т.О. Довіра як соціальний ресурс: від теоретичної концептуалізації до пошуку механізмів практичного управління. Грані. Т. 21. № 6. 2018. С. 44-52.
29. Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник. Київ, 1998. С. 436.

30. Супрунець Т.А. Аксиоматичні ядра головних соціологічних підходів стосовно довіри та довірчих відносин. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент, 2013. Випуск 13. С. 43-55. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/4385>.

31. Castaldo S. Trust variety: Conceptual nature, dimensions and typologies. Date of access: 10.01.2006. URL: <http://www.sses.se/public/events/euram>.

32. Uslaner E.M. Trust as a moral value. The Handbook of Social Capital /Ed. D. Castiglione, J.W. Van Deth, G. Wolleb. Oxford University Press, 2008. P. 101–121.

33. Міщенко А. Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії : автореф. дис. канд. політ. наук / А. Міщенко. Київ, 2010. 19 с.

34. Tilly Ch. Trust and Rule. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 216 p.

35. Rose-Ackerman S. Trust, honesty, and corruption: Reflection on the statebuilding proces. Date of access: 11.01.2006. URL: <http://papers.ssrn.com/abstract=283429>>.

36. Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2006. 485 с.

37. Кон І. С. Підліткова сексуальність на рубежі ХХІ століття. Соціально-педагогічний аналіз. Дубна: Феникс +, 2001. 207 с.

Information about the authors:

Kuzmych Oksana Petrivna,

Postgraduate Student at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine